

NEMZETI TÁRSALKODÓ.

Első félv.

Kolozsvár, Januarius' 24kén, 1889.

4. szám.

Tartalom: Felfedezés, (Csapó Aladár) 25. k. Dr. Francia, (13) 28. l.

F e l f e d e z é s.

Suspiciōe sī quis errabit sua,
Et rapiet ad se; — — — —
Stulte nudabit animi conscientiam. Phaed.

Tenni, vagy legalább írni valamit, miből szeretett nemzetünkre haszon háromoljék, üdv és boldogság következék, volt gyerek koromtólí ohajtása lelkemnek, állíthatuám; de néhány hetek óta teljesen bé van bizonyítva, hogy száz íróból kilenczven kilencz önhasznáért ír csak, 's minekutána (többet most nem említve) egy nemzetünki íróról legalább lelkem' legmélyebbjében hiszem, hogy írotolla' minden lebbenése 's nemzetéért hevülő nemes szíve' minden dobbanása hazánk' javára szentelvék, 's minekutána összesen is alig ismérék vagy tudok száz magyar író: — nincs egyéb hátra, mint magamat is egynek nézni a' kilenczven kilencz közül, 's így újonan tett felfedezésemet ezennel csak úgy ajánlhatom, mint dics- vagy haszonvágyom' gyümölcsét; noha meg kell vallanom, hogy dicsőséghez semmi reményem 's haszonhoz is csak úgy valami, ha előbb másoknak használand irományom.

Könnyen hasznossá válandható felfedezésemet nagy részben néhai Seprődi Gáspár' felejtetetlen emlékezetü keresztatyám' 's gazdag szomszédunknak, helységünk' leghíresebb régiségbuvárjának köszönhetjük. Oh de be eltelnék idvezült keresztatyám' lelke keserüséggel, ha e' mos-

tani új-, e' mindent mozgatni, változtatni, javítani kívánó időben a' sok újnál újabb szavakat hallaná, 's ha a' Jelenkorból vagy Hirnök-ből (mellynek csak nevéből is megborzadna bizonyoson) olvasná, hogy már afféle német *) találta, nem magyarnak való gőzhajók is kezdenek uszkálni alá 's fel a' Dunán. Szemem előtt lebeg az öreg' prudens futuri bosszutekintete, mintha hallanám e' szokott szabadásra: „új eszmék új szavakat kívánnak, — következőleg dörögni: „hagyjunk békét az új eszméknek; maradjunk a' régi mellett, 's nem lésszen szükség új szavakkal kinozni a' régiekhez szokott füleket.“ Valójában méltán mondhatjuk Tacitussal elhunyt öreg keresztatyámról: „tu vero felix,

*) Öreg Seprődink előtt szinte minden hazai miveltlenebb állapotbeli, oláh, cigány, vagy zsidó 's örmény, és minden idegen országi, német vagy török volt. E' két utóbbiak között csak ugyan megkülönböztette a' fekete németeket, meg a' veres törököket is, kik tudása szerint 'Törökország' legtávolabbi részében laknak 's a' leggonoszabb vagy legtörökobb törökök. Az angol, spanyol, olasz 'stb. szerinte mind csak afféle német historia. A' francziákról éppen bé is tudta bizonyítani Julius Caesarból (eminens calculussal végzete vala iskoláit) igen tudóson, hogy nem egyebek mint németek. Orosz, lengyel, tatár 'stb. afféle török historia volt az öregnél. Az amerikaiaknak híre' hallására azt mondotta: „azok messze laknak tőlünk, sőt kérdés, vagynak-e a' világon, vagy csak hazudoznak rólok a' novellában? mellynek örökké csak tízed része igaz.“

non vitæ tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis;“ mert minden réginek olly lelkes becsülője, olly tántoríthatatlan védője mint Seprődi Gáspár keresztatyám, nem könnyen található. Bébizonyította ezt, egyebeket elhallgatva, kedves báránybőr sapkájával is, mellynek szőre kívül belől el volt kopva a' régiség miatt annyira, hogy ritkácska hajja öreg tulajdonosa, nem egyszer kapott főhülést a' hidegebb őszi napok' érkezével. Egy szer ebéd felett (jól jut eszembe, éppen karácson' másod napja volt) mondom az öregnek: talán jó lenne új 's melegebb sapkát venni az eléggé kiszolgált régi helyett; de keresztatyám azt állította, hogy régi jó sapkájánál melegebb a' legdrágább új sapka sem lehet, 's midőn fejemnek egy kis, szinte akaratom elleni mozdulata ebbeli kétkedésemet árulná el, hezzeg megjártam. „Kölyök!“ monda fontos hangon az öreg, „okosabb akarsz lenni nálamnál? azt hiszed, nem tudom én náladnál sokkal jobban megítélni, mi meleg vagy hideg? mi jó vagy rossz? kesőn lesz az, hogy te csak ezek' megítélésében is mérkezhessél velem; tanúld becsülni a' régít, legyen az bár akar mi is!“ — 's erre jót hörpintett az előtte álló új ürmösből. — De az ürmöst keresztatyám uram is inkább szereti pezsgő új korában. — „Annak is meg van a' maga helyes oka, de te ahhoz nem értesz még; — nulla regula sine exceptione; exceptio *) pedig firmat regulam.“ Tisztefni a' diák nyelvet, még gyerek koromban megszokván, elhallgattam annyivalis inkább,

*) Milly szép, milly fontos egy egy ügyes körmönfont diák közmondás jó helytt alkalmazva! 's például az eppen említett is. Sokan gunyolni szokták az úgy nevezett juris axiomákat, mintha ezek, az igen gyakori kivételek miatt, nem érdemelnék az axioma nevezetet; de helytelenül, mert ha exceptio firmat regulam; bizonyosan exceptiones még inkább firmant; a' juris axiomák hát ugyan csak megérdemlik az axioma nevet.

mivel éppen jelen volt édes anyám oldal érintésével emlékeztetett, kimélni az öreg szomszédot, ne hogy kifelejtsem bennünket szerzeményérőli végrendelkezéséből.

Említett 's más még bölcebb tanításai öreg keresztatyámnak megkedveltették velem a' régiségeket; vonszalmat kezdettem érezni minden illyeshez, (millyen a' koráni szoktatás és jó nevelés!) annyira hogy különös figyelem nélkül nem könnyen hagytam valamelly előmbé került régiséget. Régi várak' 's egyéb ó épületek' romjait kezdettem vizsgálgatni, 's illy foglalatosságban gyakran órákat el tudtam tölteni; régi falak' kövéből vagy téglájából darabokat emeltem haza, hol taláthatásokról gondosan jegyzéket vittem. Vizsgálódásom' 's gyűjtésem' hasznát nem láttam ugyan; de több versen hallván öreg tapasztalt keresztatyámtól, hogy az ember' esze csak negyven vagy ötven éveskorában jó meg igazán, teljes bizodalommal voltam gyűjteményem' hasznának jövőbeni átlátandása iránt. —

Olvasóim meg ne unják valahogy hosszadalmasocska bévezetésemet, mert hígyék el, sok bizonyoságot lehetne találni hazánkban arra hogy felfedezésem' tárgya nagy fontosságu; aztán még igen is korán volna az únalom; majd hátrább adok én jobbakabmat arra. Alább megfog tetszeni, mekkora dologba vágunk; megérdemli ez a' nagy fenékkerekítést, sőt ez éppen ide való. —

Én hát, a' mint látni kezdők, apránként régiségbuvár lettem. Ebből természetesen az illető könyvekkel ismérékedés' vágya következett; elkezdettem hát tudós hazánkfiai' ide tartozó munkáit is olvasgatni, mi közben bámulással láttam felfedezve a' régi persák, görögök, sabinusok, filisteusok, jebuseusok 'stbiveli atyafiságát nemzetünknek. Most mintegy viradni kezdett nekem, példákbl látván fontosságát egy régi görög vagy római szónak, melly okos és

elmés használás által olly nagy, olly nevezetes dolgokat varázsolhat elő a' régiség' avúlt romjai közül. Már most kétszeresen drágák levének előttem gyűjteményem' kő- és tégladarabjai, mert reményleni kezdém a' sornak valamelyikre kerülendését, támaszul vagy peczekül szolgálni valamely általam felfedezendő régiségbeli hasznos igazságnak.

Valami illyes' létre hozása' próbájához *) kezdeni valék magamat már már elszánandó, midőn azon gondolat villant át lelkemen, hogy nemzetünknek régi nemzetekkel atyafisága, már is sok tudós fejek' foglalatosága lévén, eddig talán egész tisztába hozva nonum premitur in annum, 's így könnyen járhatnék igen későn. De különben is okos keresztatyám' szavajárása szerint: „nisi utile est quod facimus

*) Kérdezhetné tőlem valaki: valljon nem kell vala-e az atyafiságnomozást ügyesebb fejekre, olyanokra bízni, kik az illyesekben érdemeik által már is leirvadhatatlan koszorút érdemlettek? — de kész a' felelet. Vármegeyi hivatalt, — noha temérdeket jártam-sőtsantikáltam is utána, 's még temérdekebb biztatásokat kaptam, — mind mostanig sem nyerhetek; mezei gazdaságom kicsiny 's rajta hamar túl adhatok, mert azokat a' divatba indúlt aprólékos, külső országis pepecsléseket én is unom, de tapasztalt keresztatyám is azt mondotta rólok, hogy nem magyarnak valók; kereskedésre, mint mondani szokta keresztatyám, zsidó vagy haruczként, magyar nemes létemre csak nem adhatom magamat. — Ugyan (már most én kezdek, de csak a' suttomban, ne hogy meghallja más az olvasón kívül) mivel öljem meg a' téli igen is hosszú huszonnégy órát? nincsen-e az únalom üzésre nekem is annyi jogom, mint némelyiknek azok közül, kik a' hosszú estvéket elpipázzák, elbeszélgetik, vagy az általam felvett tárgyról irtak? Aztán ne felejtjük azt is, hogy ezen kis értekezéscske sokkal szélesebben fogja fel tárgyát minden más eddig megjelenteknél. Imé a' természet' szép rendszere! né hogy hozza elő únalom üzés' kívánata, — párosulva nemesen a' haza' java' ohajtatásával, — a' leghasznosabb mívet, t. i. az enyimet. — Magát dicsérni régebben illetlen völt, de most divatba kezd jöni; én — től tanultam.

stulta est gloria;“ — aztán: „az olly atyafiságot, mellyből semmit sem várhatunk, nem igen szokás tartani;“ — mit várhatnánk pedig mi a' régen kiholt filisteus, vagy amalékita bátyáink 's nénéinktől? — El levék határozva. Én az újabb és élő nemzetek' valamelyikéveli atyafiságunkat indulok keresni, kiálték, és legelső gondolatom a' szerencsétlen 's szánandó spanyolokra esék. Ezek most éppen abban járnak, hogy egymást mérőben elfogyaszszák; nem lesz hát rossz legegőbb is ezekkel kötni atyafiságot, 's azután angolokat, portugalokat, svédeket 'stb. rendre próbálni. Dolgohoz fogtam egyszeriben. —

Véleményem, sőt teljes meggyőződésém szerint, a' különböző nyelvek' sajátságaiból, hajtogatások' formáiból, szószarmozttatások' 's szóegybekötések' szabályaiból 's ezek mellett a' szavak' ugyanazonsága- vagy atyafiságából 'stb. hozhatni ki legbiztosabban, egybenhasonlítás-által a' nyelvek' atyafiságát; — legelőbb is tehát nyelvek' tanulásához kezdtem. Szerencsémre 's a' nemzet' szerencséjére azonban elnézegettem még egyszer időközben némelly tudósainknak, más nemzetekkel atyafiságunkat tárgyozó dolgozatait, figyelmezve különösen azon út és módra, mellyen vizsgálataikat tették; és imé, most nyilék fel az én szemeim *) előtt egy egészen új világ. Olvasom a' Hasznos Mulatságokban: Mózes annyi mint vizes; **) Osiris = osir isten; Sesostris = sas ostor; József = jó szép, és még néhány ilyen hasonlítás; — 's ebből a' hozatik ki, ***) hogy Egyiptomban Mózes' idejében.

*) Csak egy kevés időre kérek még figyelinet tisztelt olvasó. Hosszas vagyok az igaz, de hiszen a' környüllállásos vallomások több hitelt szoktak nyerni; ezekre pedig, a' mik ezután következnek, bizony jócska darab hit kell.

**) Ezt: annyi mint, illy = jeggyel fogjuk jelenteni rövidség' kedvéért.

***) Lásd Hasznos Mulatságok' 1837 második fel-évi 25-ik számát.

magyarul beszéltek. — Olvasom más helyen: Sassanida = sas ám Ida; Arsaces = ország Ida; Artabazes = úr tag nap az; Nabugodonozor = nap úgy hód ön *) az úr; és még egy sereg ilyen hasonlítás; — 's ezekből a' következtetik, hogy Krisztus' születése előtt**) **egész** Ázsiában magyarul beszéltek. Hú! hiszen ez felséges dolog, gondolám magamban; mit vesződjem én a' sok gége 's torokkínzó szájelfa csaró angol, spanyol 'stb. szavak' kimondásával? hiszen az én czéломra egyéb semmi sem kell az előttem lévő példányok szerint, mintkövetve ama' tudós urak' módját, reájok ismérni az idegen nyelvekben rejtődő elfacsart magyar szavakra, ezeket helyre facsarni, magyar jelentésüekké csikorni, 's az atyafiság kész lészen.

Félbehagytam egyszeriben a' régi módot, ezen újonan talált utra tértem, — és oh öröm! oh kimondhatatlan gyönyör! victoria! többet, de sokkal többet találtam, mint a' mennyire méltettem. Nem egy két nemzet, hanem mind a' mennyi van, angol, némét, török, tatár, belga, spanyol 'stb. 'stb. mind atyánkfiai. Nó uraim, ez már csak ér valamit úgy-e? így már lehet reménységünk egy kis successiocskához ***) is, mellyet ha szép szerint ki nem adnak, kipereljük; úgy kipereljük, hogy a' gyarmatok is mind miéink lésznek, és ezen gyarmatokba fogjuk aztán számkivetni — a' lopókat? rablókat? gyujtogatokat? nem, mert ezek' számára czélszerű jobbító intézeteket fogunk alapítani; de kiket hát? azon fondorkodó kereskedő írókat, kik tulajdon silány árujokat kelendővé akarják tenni, a' jobbat készítő gyárak' megbuktatásával;

*) Nabugodonozor, némelly tudósaink szerint anynyi mint: ne bolondozzon az úr; de semmi sem, mert így is magyarul van ez.

**) Lásd Hasznos Mulatságok' 1835. második felévi 25-ik és 26-ik számait.

***) Ezt a' successiót, megvallom, egy kissé félve írom ide, mert mostani időben, a' legártatlanabbul ér-

azon gyáva pályázókat, kik a' czélhoz kitűzött koszorút nem tulajdon erejek' megfeszítése által akarják elnyerni, hanem az által hogy az előbbre haladó pályatárs' elejébe akadályokat vetnek. — De lássuk közelebből a' már érintett széles terjedelmű atyafiság' valódisága' alapját. —

(Vége közelebből.)

Csapó Aladár.

Dr. Francia.

Miután a' paraguayi hatalmas zsarnok' hatala csakugyan valósul, úgy hiszszük, kedves élemlényt nyujtunk t. olvasóinknak, közölvén némelly vonásokat a' nevezetes férfiú' életéből, ki parányi tudománnyal, de elszánt hős akarrattal, egy akkora kiterjedésű országot, minő Franciaország, kény szerint korbácsolt húsz évek' leforgása alatt, 's azt, mintegy tömlöczöt elzárván a' más világtól, a' róla keringő hírek után alig tudjuk, mit tartsunk felőle: bölcs volt-e vagy egy nyomorult szemfényvesztő, atya-e vagy vérszopó zsarnok? Azonban több világhírű utazók' tanubizonysága, kik Paraguayban a' Francia' uralkodása előtt 's alatt megfordultak, lelebbenti róla a' csalárd fátvolt; Bomplandnak, Humboldt Sándor' egyik utitársának esete, kit a' ravasz dictator halójába kerítvén soha sem láthatá többé hazáját, 's ismét a' sweiczi Rengger, ki alig 's alig menekedheték vérengző körmeiből, túlon túl felvilágosítják az elámitott világot. Évek multak el, 's nem jött Paraguayból hiteles tudósítás. A' két Robertson testvérek, kik Franciát még dictatorsága előtt látták Paraguayban, mostanában kiadott munkájokban ezeket írják felőle: „A' paraguayi szép

tett szóért is hamar eretnekítik az embert, némelly másféle fegyverből kifogyott írók. Lehet hogy engemet is nemzetemmel vagy éppen a' vallással csufolkodónak, vagy isten tudja, minek kiáltanak, mert most nagyon divatozó modor ez; de talán kicsinységem megőriz 's az olvasó közönség is kezdi érteni az ilyen nagy robajjal járó kelő eretnekítések' alaptalanságát és gonosz czélzatát.

estvék' egyikén, mikor a' délkeleti szél már a' léget megfrissíté, vadászat közben egy magányos völgybe jutottam; a' paraguayi éghajlat minden bajai egyesülve ölelkeztek itt. Egy csinos és egyszerű lakást pillanték meg. Néhány lépésnyire egy fogoly madár reppent föl, czélba vettem 's lelőttem. „„Derék lövés,““ kiálta egy hang megöttem. A' mint megfordultam, egy körül belől 50 éves férfiat láttam előttem feketébe öltözve; 's vállairól bársonyszin köpeny lógott le. Az idegen' tekintete komoly volt, barna szemével mintha a' szívek' mélyét nyilazná, 's fekete holló haja, merész homlokáról hátra-símitva, a' mint természetes fürtökben csüngött vállaira, valójának nemi méltóságos 's parancsoló tekintetet adott. Czipőin 's térdkötőin nagy arany csattok fénylettek. Én bátorságomról, hogy lakása' környékét háborgatni merészlettem, engedelemért könyörögvén, ő minden szivességgel ajánlá házát 's birtokát vadász mulatságra, mikor nékem tetszenék. Azután hajlékába vezetett. Itt főkép' egy éggömb, egy távcső, 's más mérnöki szerszámok eszembe juttaták, mit a' doctornak titkos tudományok iránti vonzalmáról nem egyszer hallottam. Beszéd közben említé, hogy magányba vonulását az ország' politicai állása kívánja, óvakodni kívánván ez által legártatlanabb cselekvései' félre magyaráztatásától. De vérszomjas hajlomának, 's azon meggyőzhetlen szeszélyességnek, mellyek miatt később akkora kirre verekedett, nyomai sem valának gyaníthatók. Sőt éppen alázatosnak 's igénytelennek mutatkozott, 's mint ügyvéd is köz becsületben tartatott. „És még is, mint Robertson később megtudá, éppen ezen idő tájban szötte azon cseleket, mellyekkel a' fennálló kormányt megbuktatta.

Schweiczi tudós Renger 1819ben Buenos Ayres tartományon át Paraguaynak Asuncion nevű fővárosába érkezvén, már akkor a' főhatalmat kezére kerített dr. Franciávali talál-

kozását így írja le: „Néhány nappal megérkezünk után elfogadott a' dictator. Ő közép természetű férfiú, szabályos arczczal 's fekete szemekkel, miről azonnal megismerszik a' dél-amerikai creolfaj; tekintete átszegző 's gyanakodó is egyszersmind. Ekkor mintegy 62 éves lehetett, de alig mutatott ötvent. Keresett kevély kifejezésekkel intézte hozzám kérdéseit, 's velők mindenkép zavarba hozni szándéklott, mi nem sikerülvén, szelidebb húrokat pendített meg. Az európai viszonyokra fordítván a' beszélgetés' folyamát, többet tudott azokról mint gondolám. Spanyolhoni ujságok után kérdezősködvén, a' legnagyobb megvetéssel nyilatkozott ezen országról; 18dik Lajos' alkotmánya nem tetszett neki, bámulta Napoleon' katonás kormányát, 's különösen fájalta megbukását. Azonban a' beszélgetés' főtárgyát a' barátok tették, kikről azt állítá, hogy kevélyek, erkölcstelenek, cselszövők, 's a' világi hatalom' kormányára ellen pártoskodók. Kegyeskedett saját könyvtárát is megmutatni, melly noha kicsin, de egyetlen volt az országban. A' legjelesebb spanyol írók' munkáin kívül Voltaire, Rousseau, Reynal 's más derék francia munkákat láttam tárában. Ezeken kívül sok mathematicai eszközöket, föld-és éggömböket, földabroszokat mutatott, ezekkel bibelődése vezette a' népet azon hiedelemre, hogy ő a' csillagokból tudna olvasni. Nem lehet azzal vádolni, hogy hatalma' öregbitésére család eszközkéhez nyúlt volna; sőt a' nép' előítéleteinek kiirtására egy alkalmat sem mulatott el. Ezen szavakkal bocsátott el magát: „„Mulassák itt Önök magukat tetszésök szerint, azt a' vallást kövessék, mellyet meggyőződésök javall, senki sem fogja háborgatni; de ajánlom; kormányom' ügyeibe ne avatkozzanak.““

1811ben nyilatkozott Paraguay függetlennek. Francia egy francziának creolnőtöli fia, barátok' neveltje, 's barátnak készítve, mire több hajlandóságot érez, az ügyvédi pályára szánja

magát, 's elébb az új kormánynál titoknok, majd consul, azután határozott időre, végre 1817ben örökös dictator lesz. Ekkor fejlődik ki az össze-esküvésektől félelme miatt kegyetlensége. Eddig még nem gyilkolt; mostantól fogva százanként hullnak el a' bakó' bárdja alatt, 's Francia mindenek' füle' hallattára mondja, hogy a' francia zendülési korból semmi sincs előtte bámulatosb a' vándorló nyaktilónál. Ezen idő óta, ha kilovaglott, huszároktól kísértette magát, kettő előtte, egy utána lovagolt. Tisztokbe állott, hogy a' szemközt jövő alázattal utat nyisson; később parancsolatjok volt mindenkit megtéríteni, 's az utcából el távolítani, mit ők a' kardlap' segítségével pontoson is teljesítének. Az lett belőle, hogy a' kísérőket meglátva mindenki elrejtezett, 's ha a' dictator a' városon lovaglott, utcáin halotti csend 's magány uralkodott. Egykor 600 ujonczok' számára laktanyául a' ferencziek' kolostorát választá, 's a' barátokat az irgalmasok' kolostorába utasítá. Ezen alkalommal egy vakbuzgóságról ismeretes spanyol, elcsábítva azon hamis hirtől, hogy egy muszka had' a' delámáriaiak' segítségére minden órán érkezendő, merészkedett így nyilatkozni: „Most a' ferencziek utaztak el; de nem sokára Franciára is elkerül a' sor.“ Ezt meghallván a' dictator, maga elébe parancsolta a' spanyolt; 's így szólott: „Mikor indulandok utra, nem tudom, de igen azt, hogy te meg fogsz előzni engem az elindulásban.“ Úgy történt. A' spanyolt más napra agyon löveti, javait elfoglalja; feleségét, gyermekeit, noha creolok, koldus botra juttatja. Ezen idő óta kezdődik az ő rémkormányja. Dr. Francia saját személyét 's a' statust egynek nézi, 's ki akaratjának ellen szegül, vagy cselekvéseit károztatni merészli, haza árulónak hirdetteti. Néhány napok múlva egy másik spanyol hasonló nyilatkozatért agyon lövetik. Illy alkalommal maga a' dictator osztja ki a' töltéseket; az ő

gyanakodó természete miatt mindenben rémet 's ellenséget sejtven csak a' legfontosabb államásokon lévő örök viselhetek töltött fegyvert. Egyszermind annyira fősvénykedett a' lőszerral, hogy a' halálos ítéletet csak három személylyel hajtatta végre, 's olykor a' szerencsétlen áldozatot szurony dőfésekkel kellett kinjaitól végkép megmenteni. És ő ezen borzalmakat végignézte; a' kivégeztetések ablaka alatt, 's többször jelenlétében történvén.

Hat évig valának Rengger és Longchamp kényszerített tanui a' paraguayi történeteknek. „Életünk,“ így szól az első, csak attól függött, ha a' dictator' characterében egy pillantatig sem kételkedünk. Éppen így kénytelen a' puszták' utasa is, ha életét szereti, a' tigris' és jaguár' természetét ki lesni. „Kedélyének illy mogorvasága mellett is Francia' személyében egyesülve találjuk a' tulajdonokat, mellyek egy uralkodásra termelt lelket czímereznek. Kitartó 's polgártársainál sokkal mivelőbb, tudni vágyó, fáradhatlan szorgalmu, 's annyira önhaszon keresetlen, hogy fizetésének egy részét évenként a' status' pénztárában hagyná. Miután a' főhatalmat kezére játszotta, noha elébb kicsapongó, aztán élete példánya volt az erkölcsök' szigorúságának. Az angol 's francia nyelveket, haditudományt, statusgazdaságot 's a' t. más oktatása nélkül, magára tanulta. De a' főhatalmat úgy nézte mint szíve' bálványát, abból senkivel sem osztzott; ő kivánt minden lenni mindenben; körülte mindennek engedelmeskedni kellett, ő egyedül parancsolt; ezért szigetelte el Paraguayt a' más világtól, ekannyira, hogy a' szomszéd Buenos Ayereshben sem tudták a' benntörténeteket; ezért juttatta tönkre a' külfölddeli kereskedést, 's tartá fogva mint egy kalitkában az országába menni merészkedő idegeneket; ön személyében egyesítvén a' világi és egyházi hatalmat, a' papok' sőt a' ker. vallás' befolyását is megsemmisíté; az ellene törekvőket, vagy csak

gyanúsokat is irgalom nélkül lelövete. És ezen kegyetlen zsarnok 26 éveken át háborítlanul osztorozta népeit, 's mintegy második Sulla, a hatalommal kezei közt csendesén hala meg ágyában. De ő nem vala boldog: csak egy meghittje sem volt neki, a' féltés' 's a' gyanakodás' furiái kínozták fekete lelkét, 's mogorvasága sokszor a' bősziúságig terjedett.

1821ben Ramirez, Entro-Rios' parancsnoka egyetértőleg a' lakosok' egy részével meg akará a' kormányt buktatni. Egy levél elárulta a' titkot; elfogattatott, 's addig kínozták, míg részeseit kiadta. A' bünösök' vallatása így történt: az első titoknok naponként több írott kérdéseket terjesztett a' vádlottak eleibe, 's feleletjeiket rögtön megvitte a' dictatornak; ha a' vallomások nem kedve szerint ütöttek ki, a' foglyot az úgy nevezett „igazság' kamrájába“ vagy is kínzó padra hurcozták, holott 100—200 korbácsütéseket veretvén hátára, a' vallatás újból kezdődött. Ezen cselekvésmód naponként megújult, miglen végre a' vádlott vagy életét veszté az ismételt ütések' súlya alatt, vagy a' dictator' értelmében vallott; az utolsó esetben sem várhatott a' nyomorúlt egyebet halálnál. Végződven a' vallatás, a' foglyok heten, 's nyolczanként főbe lövettek, 's noha mindnyájan rendkívül elcsigázva, még is örömmel mentek a' vesztő helyre, 's „éljen a' haza“ felkiáltással adák ki lelköket. Csak egy előzé meg kivégeztetését öngyilkosság által azt mondván: „tudom ugyan, hogy az öngyilkosság isteni 's emberi törvényekkel ellemezik, de ne gyönyörködjék a' haza' zsarnoka az én véremben.“ A' holt testek késő estig a' dictator' ablaka alatt heverték, ott az éghajlat' forrósága miatt megbüzhödtek; csak ekkor engedte meg a' meggyilkoltak' atyjafiainak a' testek' elvitelét, kik nagy hajjal tudák azokat a' mindenfelől összegyűlt számtalan keselyűk' körmeiből kiszabadítani, 's tisztességesen eltemetni. Egy összeeskütt' felesége a' meg-

bukott összeesküvési tervet újból akarván kezdeni, elfogattatott 's a' dictator elibe vitetvén, így szólott: „ha ezer étellel birnék is, mind kockára vetném, csak hogy hazámat ezen utált szörnyetegtől megmentsem.“

Ezen borzasztó kegyetlenségek' legszomorítóbb következése volt a' nemzeti characternek elaljasodása. Ekkorig a' délámériakai népek közt úgy állott Paraguay, mint az egyesség' 's rokon szeretet' példánya, melly népeit egy család' gyermekeivé olvastá össze. Most a' testvér testvére, 's apa fiai ellen támadott; a' gyermek atyjának, 's a' leány mátkájának lön vádlója. Közönséges bizodalmatlanság foglalta-el a' szívet; senki sem hitt a' másoknak, nehogy bün-társnak tartassék, 's a' közlekedésre különben sem hajlandó benn lakók egymástól mind inkább elszigetelődtek. A' találkozóköszöntötték egymást, de minden szóváltás nélkül; társaságok, multságok megszűntek; a' nőnem veleszületett jogát a' fecsegésnek elveszté, 's a' cithera, a' paraguayinak ezen elválhatlan társa, elnémult. A' creol foglyokon elkövetett kegyetlenségének palástolására, a' spanyol lakosokra támadott. 1821. jun. havában egy spanyolt azon szinlett okból, hogy a' reá bízott építmények' számolatában megcsalta, agyonlövetett. Két nappal később egy parancsolatot adata ki, mellynek erejénél fogva minden a' városban 's a' várostól egy orányi távolságra lakó spanyolok halálos büntetés alatt a' kormánylak előtti piacra rendeltettek. Ezen rendelés arról nevezetes, mivel egész kormányzása alatt sem tétetett ezenkívül többet közönségessé. Egyéb szinlett vádok mellett azt fogja benne a' spanyolokra, hogy a' kormány' intézeteit gátolják. Soha vád ennél hamisabb nem volt; jól tudták a' spanyolok, hogy a' dictator minden mocczanásaikat szemmel tartja 's éppen azért mindnyájon elvonulva, 's csak házi foglalatosságaiknak éltek. Miután mintegy 300-an a' piacon megjelen-

tek, mindnyájan börtönbe csukattak; ötvenenként tömték őket egésségtelen szűk lyukakba egy ajtóval 's ablakokkal, melyek éjszakára bezárattak. Nappal szabadságot engedett nékik egy szűk udvaron mozoghatni. Ezen foglyok között volt egy tiszteleltre méltó öreg is; korább a tartomány' kormánynok, ki a' szegény 's méltatlan bánás miatt, rövid betegség után minden orvosi segélytől elzárva a' fogházban hala meg. Néhány hónapi kínzás után a' vagyontalanokat szabadon bocsátotta, a' vagyonosbak 19 hónapig sanyarú fogság után 150,000 piasterrel vásárolták meg szabadságukat, egy része 4., más, 6, többen 10 órányi távolságra számüzetvén a' város' környékéből.

Mikor látjuk, hogy egy ország szinte 30 éveken át békén túri egy ügyvédből lett zsarnok' kegyetlen kormányát, kénytetünk mintegy azon vallomásra: „Délámérika még nem ért volt meg a' szabadságra.“ Robertson testvérek egy legközelebből Londonban Paraguayról kiadott munkájokban a' régiek mellé újabb adatokat is tóldanak bébizonyítására annak, hogy a' paraguayi elaljasodás, ha egy hatalmas kéz meg nem ragadja a' kormány' gyepelőit, fejtelenségbe döntötte volna az országot. De minő erkölcsi vagy más korlátokra talált Francia, melyeket ő könnyűszerűleg fel ne dönthetett volna? Paraguay a' jesuitai nevelésnek 's kormányzásnak mintaaországa; ott minden vak engedelmességgel viseltetett a' papság iránt. Alig szünt meg a' papi kormány 's már Francia nem csak a' hitnyomozó széket (inquisitio) törli el, a' papi befolyást is merőben le sujtja, és ő spanyol barátok' neveltje, ezt éppen azon hideg döllyfel 's a' ker. vallást kicsufoló gunnyal teszi, minőről ismeretesek azok, kik magukat Franciaországban a' Voltaire' és Diderot' tanítványainak neveztek. Renggel az egyháznak akkori állásáról

Paraguayban ezeket mondja: „Paraguayba érkezésünkkor az egyházi személyzet egy püspökből; egy püspöki helytartóból 's több világi és szerzetes papokból állott. A' püspök, a' ferencziek' szerzetéből, születésére spanyol, eskütt ellensége a' zendülésnek; bár mint mesterkedett is a' dictator őt a' kormány' részére megnyerhetni, nem boldogulhatott vele; a' minek aztán az a' következése lett, hogy a' dictator felingerülvén a' püspök' nyakasságán, bosszantásával halálig kínoztta a' jámbor praelatust. Előbb is a' püspöki szék' menyezetét szedeté le, a' melly a' püspöki széket a' templomban másokéitól megkülönbözteté. Más alkalommal a' dictator' egyik rokona egy mulattnövel szándékozván házasságra lépni, a' dictator elhatározottan ellenzé az összeköttetést, míg másfelől a' püspök fölmenté a' házaspárokat a' szokott kihirdetés alól, 's a' papi áldást titkon reájok adatá. A' dictator értesítetvén a' házasságról, azt törvénytelennek 's erőtelennek nyilvánítá; egyszersmind a' fejérek 's mulattok közti házasságot újból eltűtá. Ez halálos csapás volt a' szegény püspöknek, észtehetségei merőben zavarba jöttek 's a' dictator kapva az alkalmon reá veszi, hogy felhatalmazó leveleit a' helytartónak át bocsátja, ki testestől lelkestől az ő teremtmenye levén; azóta világi és egyházi hatalommal tetszése szerint sáfarkodik. Ezóta a' dictator magát az egyház' fejének hirdeti 's a' papságot a' világi hatalomtól függővé teszi. A' szerzetes rendeket eltörli, jóságait a' status' számára elkobozza; 's hogy magát a' közvélemény előtt némileg igazolja, erőszakos tette okának a' klastromokban eláradi feslettséget adja. A' papi hivatalokat egyedül ő osztogatja; a' ki a' kormánynyal szembeszáll, vagy a' legcsekélyebb törvénysértést követi el, legyen pap vagy világi, börtömmel lakol érte.

(Vége közel.)